

RABBAA RABABA**

Arapça Mesellerin Bir Tercümesi: Kudsi'nin Terceme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye'si*

A Sample of an Arabic Proverbs Translation:
Qudsi's Terceme-i Durub-i Emsal-i Arabiyye

ÖZET

Kültür ve medeniyetin en özlü aynalarından olan meseller, hemen her dönem dikkat çekici metaforlar olmuştur. Kaynaklar, mesellerin anlamı kuvvetlendirmek ve düşünceyi kısa yoldan ifade etmek amacıyla kullanıldığını vurgular. Her meselin arkasındaki derin yapı, anlam ve hikâye sözün özü bağlamında oldukça önemlidir. İslami dönemde İran ve Arap edebiyatlarının etkisiyle edebi metinlerde sıkça görülen meseller, özellikle XVII. yüzyıldan sonra daha çok işlenmiştir. Kudsi'nin eseri Terceme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye, Arapça mesellerin Türkçeye çevirisidir. Kudsi'nin eseri 28 bölümden oluşmaktadır. Eserde 120 meseli alfabetik olarak verip tercüme etmiştir. Kudsi'nin özellikle mesellerin kullanım sebeplerini açıklaması, onu benzerlerinden ayırmaktadır. Kudsi'nin eserindeki didaktik tavrı, öne çıkan temel unsurlardan biridir. Terceme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye'deki derkenar açıklamaları, farklı bir üslubun esere hâkim olduğunu göstermektedir. Eser, dönem padişahı III. Ahmed'e sunulmuştur. Eserde geçen Arap atasözlerine bakıldığında kaynak olarak Kur'an, hadis, hâdise, teşbih, kıssa, hikmet ve şiirin seçildiği tespit edilmektedir.

ABSTRACT

Proverbs, which are the most concise mirrors of culture and civilization, have been remarkable metaphors almost every period. The sources emphasize that proverbs are used to strengthen meaning and to express thought in a short way. The deep structure, meaning, and story behind every proverb are very important in the context of the word. The proverbs, which are frequently seen in literary texts under the influence of Iranian and Arabic literature in the Islamic period, have been mostly studied after the 17th century. Qudsi's work "Terceme-i Durub-i Emsal-i Arabiyye" is translation of Arabic proverbs into Turkish. The work of Qudsi consists of 28 chapters. He translated 120 proverbs in alphabetical order and translated them. Qudsi's explanation of the reasons for the use of proverbs, in particular, distinguishes him from his peers. Qudsi's didactic attitude in his work is one of the main elements. The explanations of the "Terceme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye" show that a different style dominates the work. This work is dedicated to Sultan Ahmed 3rd. When we look at the Arab proverbs mentioned in the book, we have determined that the Qur'an, hadith, event, simile, verse, wisdom and poetry have been chosen.

ANAHTAR KELİMELELER

Edebiyat, mesel, Kudsi, Terceme-i Durub-ı Emsâl-i Arabiyye.

KEYWORDS

Literature, proverb, Qudsi, Terceme-i Durub-ı Emsal-i Arabiyye.

* Makalenin Geliş Tarihi: 08.04.2019 / Kabul Tarihi: 06.05.2019.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (rabbaa.rababa@ogr.sakarya.edu.tr), Orcid Id: 0000-0002-5656-2761.

Giriş

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarının müşterek katkılarıyla oluşan İslamî edebiyatın önemli yapı taşlarından biri olan meseller, insanların hem ortak kültürünü hem de geçmiş tecrübelerini yansıtmaları bakımından önemli bir servettir. Günlük hayatta sık sık kullanılan mesellerin edebi metinlerde, özellikle şiirlerde kullanılması onlara farklı bir değer kazandırır.

(م ث ل) kökünden türetilen mesel (çoğulu emsâl) kelimesi lügat olarak örnek, benzerlik, misal, ibret, sıfat, alamet ve ders anlamlarına gelmektedir (Fârâbî 1987: V/1816). Terim olarak atalardan gelen ve onların geçmişteki tecrübe ve gözlemlerine dayanan, sözü ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, daha çok aslî hallerine benzeyen durumları açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki sözlerdir (Durmuş 2004: XXIX/293). Ebu Hilâli'l-Askerî (ö. 395/1004) *Cemheretü'l-Emsâl* adlı eserinde atasözlerinin lafızlarının az manalarının çok olduğunu vurgular (Askerî 1988: II/4). İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845) meselin özellikleri ile ilgili şunu kaydeder: “*İcâzü'l-lafz (sözün özeti), isâbetü'l-ma'na (mananın isabeti), hüsnü't-teşbîh (benzetmenin güzelliği) ve cevdetü'l-kinâye (ima etmenin mükemmelliği) olmak üzere meselde bulunan dört özellik başka sözlerde toplanmaz. Bu özellikleri ile meselde belagatin zirvesine ulaşılır.*” (Nüveyrî 2002: III/2).

Türkçede mesel teriminin karşılığı olarak farklı çağlarda farklı terimlerin kullanıldığını kaynaklar yoluyla tespit etmek mümkündür. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te meselin hem “sav” sözcüğü ile zikredildiği hem de kelâm-ı kibâr, ata-baba sözleri, deyişat, ulular sözü, hikmet ifadeleri ile kullanıldığı görülür. Osmanlı döneminde ise emsâl, mesel ya da darb-ı mesel, durûb-ı emsâl gibi terimler tercih edilmiştir. Günümüzde ise atasözü yerine çoğunlukla atasözleri tabirinin kullanıldığı görülür (Yazıcı 2003: 25).

Türk edebiyatının kaynaklarına bakıldığında zaman meselin aynı manayla muhtelif şekillerde tanıtıldığı dikkati çeker. Şinâsî (1826-1871) “*Durub-ı emsâl ki hikmetü'l avâmdır, lisânından sâdır olduğu gibi milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder. Durûb-ı emsâl-i Osmanîyye ise cümleten manidardır*” derken (Aksoy 1988: I:57) Ebüzziya “*Bir hadiseyi veya emri temsil tarihiyle tarif ile beraber bir hükmü tazammun ederler ki bu kabilden olan*

kelâm-ı avama "durûb-ı emsâl" itlak olunur." diye ifade eder (Aksoy 1988: I/60). Ömer Asım Aksoy atasözü hakkında şunu kaydeder: "*Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz-sözler*" (Aksoy 1988: I/37).

Türkçe ve Arapçadaki atasözü tanımlarına bakıldığında çok da farklı olmadığı görülür. Sözün kısa olması yukarıdaki tanımların ortak özelliğidir. Bunun yanında "*darb-ı mesel, durûb-ı emsâl*" tabirleri ortak olarak dikkat çeker. Gerek burada gerekse edebiyat eserlerinde devamlı kullanılan bu terim, benzetmek ve örnek vermek anlamındadır. İstilah olarak bir olay veya durumda münâsip atasözü kullanmak demektir. Şemsettin Sâmî (1850-1904) "ata" maddesinden bahsederken atasözünün *darb-ı mesel* anlamına geldiğini söyler. Ona göre *darb-ı mesel, mebnî ale'l-hikâye olup misâl gibi îrâd olunan meşhûr sözdür* (Sâmî 1317:853).

Meseller konuşma, söz ve şiirleri süslemek ve anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanılan aynı zamanda sözlerin kandilleri olarak da bilinen kalıplardır. Arap, Türk ve Fars âlimleri tarih boyunca fikirleri daha özlü bir şekilde ifade etmek için atasözlerine başvurmuştur. Hem Arap hem de Türk kaynakları, mesellerin anlamı kuvvetlendirip süslemek, aynı zamanda istenilen düşünceyi kısa yoldan ifade etmek amacıyla kullanıldığını doğrulamaktadır. Mesela, Ebû Ubeyd Kâsım bin Sellâm (ö. 224/838) atasözlerinin Cahiliye ve İslamiyet dönemlerinde Arapların hikmetleri olduğunu ve Arapların isteklerini, doğrudan söylemek yerine bu atasözleriyle ima ettiklerini ifade eder (İbnü Sellâm 1980: 34). Edirneli Âlî Hüseyin (ö. 1058/1648) *Ukûdu'l-Ukûl* adlı eserinde, şiiri bir güzele benzetip şairlerin meseli kullanarak bu güzeli ilgi çekici elbiselerle tezyin ettiklerini, söz ustalarının da cevher gibi kıymetli olan bu atasözleriyle konuşmalarını süslediklerini şu şekilde ifade eder:

"Ma'rifet-i emsâl-i 'Arab ki e'azz-i me'tâlib-i fünûn-i edebdür. Ebkâr-ı efkâr-ı şu'arâ bu hülle-i rengîn ile zîynet bulur ve 'arâyis-i nefâyis-i kelimât-ı büleğâ bu gevher-i şemîn ile müzeyyen olur. Lâkin bu fende sâhte olan kitâb lisân-ı 'Arabiyyede perdâhte olup himmet-i bülend-i endîşe-pesendim şedd-i nitâk 'azîmet eyledi ki ben dalı bu h'ân-ı sülhâna bir çâşnî-i tâze ya'nî bu şâhid-i ra'nâ-yı belâgate libâs-ı perend-i mülemma'-ı târ u pûd-ı 'ibâret ile revnağ-ı bi-endâze virüp..." (Hüseyin [yz.] 5242:2a).

Mesel kullanımını önemli olduğu için bazı âlimler onları derleyip şerh etmiştir. Bize gelen rivayetlere göre Abbâsî zamanından önceki dönemlerde Arap atasözleri derlenmiş, ancak bu derlemelerden hiçbirisi zamanımıza ulaşmamıştır. Yapılan araştırmalara göre, zamanımıza ulaşabilen ilk mesel kaynağı Mufaddel bin Muhammed ed-Dabî'nin (ö.170/786) *Kitâbu'l-Emsâl*'idir. Bu eserden sonra Kâsim bin Sellâm'ın (ö. 224/858) *Kitâbü'l-Emsâl*, Hamza-i Asbahânî'nin (ö. 351/962) *ed-Durretü'l-Fâhire fi'l-Emsâl Elletî 'alâ Ef'al*, Hasan bin Hilâl Askerî'nin (ö. 395/969) *Cemheretü'l-Emsâl*, Ahmed Meydânî'nin (ö. 518/1124) *Mecmau'l-Emsâl*, Mahmûd ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Mustaksâ fi Emsâli'l-'Arab* eserleri sayılabilir (Rababa 2013: 22-23).

Türkçe atasözlerinin ilk örneklerinin Göktürk Âbideleri, Kaşgarlı Mahmud'un *Divânu Lügati't-Türk*'ü, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i, Edîb Ahmed'in *Atebetü'l-Hakâyik*'i, Dede Korkut Hikâyeleri gibi ilk yazılı metinlerde bulunduğu dikkati çekmektedir. Bunun yanında da Türkçe divanlarda sık sık kullanıldığı görülür¹. Türkçe atasözlerinin kitap şeklinde derlenmesi ise hemen hemen 16. yüzyılda yazarı bilinmeyen manzum ve musavver "*Durûb-ı Emsâl*" adlı eserle başlar. Daha sonra Edirneli Hıfzî'nin *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl*, Şinâsî'nin *Durûb-ı Emsâl-ı Osmâniye*, Ahmet Vefik Paşa'nun *Müntehabat-ı Durûb-ı Emsal*, Alî Emîri'nin *Durûb-ı Emsâl*, Edirneli Ahmed Badi Efendi'nin *Atalarsözü Kitabı*, Tekezâde M. Said'in *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye Yahud Atalarsözü* adlı eserleri telif edilmiştir (Beğenmez 2013: 11-21).

Türk derleyicileri sadece Türkçe atasözlerini değil, Arapça ve Farsça atasözlerini de Türkçeye çevirip şerh etmişlerdir. Bu sahada ortaya konmuş çalışmaları inceleyen özel bir eser yoktur² ve mesel konusunda çevrilen eserlerin sayısı da bilinmemektedir. Mesel konusunda Arapça ve Farsçadan tercüme edilen sadece Mîrek Muhammed Taşkendî en-Nakşibendî'nin (ö. 1021/1612) *Nevâdirü'l-Emsâl* ([yz.] 2743), Âlî Hüseyin Efendi'nin *Ukûdu'l-Ukûl* ([yz.] 1897), Riyâzî Mehmed el-Birgivi'nin (ö. 1054/1644) *Düstûru'l-Amel fi Durûbi'l-Emsâl* ([yz.] 1391), Hasan Şuûri'nin

¹ Bazı divanlarda Türkçe atasözleri görmek için bkz: Gülüm 2013.

² Mesel konusunda Arapça ve Farsçadan tercüme ve şerh edilen eserler hakkındaki bilgi öğrenmek için bkz: Yazar 2011: 961-965.

(ö. 1103/1691) *Ferheng-i Şuûrî* ([yz.] 3242), Abdullâh Kudsî'nin (ö. 1129/1717) *Terceme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye* ([yz.] 4928), Hüsâmî Dervîş Hasan-ı Edirnevî'nin (ö. 1080/1669-70) *Tuhfetü'l-Emsâl* ([yz.] 4703), Hâlis İbrâhîm-ı Pasarofçavî'nin (ö. 1160/1747) *Mecma'u'l-Emsâl Düstûru'l-Acem* ([yz.] 1641), Sirozî'nin *Emsâl-i Acem* ([yz.] 856), Âsımzâde Hâmid'in (ö. 1258/1842) *Terceme-i Mezâmînü'l-Emsâl* ([yz.] 5599) adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Bunların yanında müellifi bilinmeyen *Terceme-i Durûb-ı Emsâl* adında iki eser daha vardır ([yz.] 362/ [yz.] 4965). Türk edebiyatında Arap ve Fars atasözü kullanma geleneği, özellikle Türkçe divanlarda daha çok görülmektedir³.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden “*Terceme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye*” adlı eserin içeriği hakkında bilgi verilmeden önce müellifin hayatı ve eserleri açıklanacaktır.

1. Abdullâh Kudsî'nin Hayatı

Kudsî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar sınırlıdır. Bu kaynaklar şunlardır: Nail Tumân-*Tuhfe-i Nâilî* (2001: II/826), Sâlim Efendi-*Tezkire-i Sâlim* (1879: 568), Bursalı Mehmed Tâhir Bey-*Osmanlı Müellifleri* (1914: II/387) ve Şeyhî Mehmed Efendi-*Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (1989: II/412). Bu kaynaklar incelendiğinde, bilhassa *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'da Kudsî'nin meslekî kariyeri hakkında önemli bilgiler bulunurken, diğer kaynaklarda onunla ilgili bilgiler çok daha azdır.

Kudsî'nin asıl adı Abdullah olup Aydın'ın Alaşehir beldesinde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yer bilindiği halde kaynaklarda babası, eşi, çocukları ve doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Çocukluk döneminden itibaren farklı bilginlerden muhtelif ilimleri aldık-tan sonra 1687 tarihinden itibaren müderrisliğe başladığı bilinmektedir.

Kaynaklardan öğrenildiğine göre, 1098/1687 yılında Debbâğzâde Mehmed Efendi Rumeli sadrazamı olduğunda, Abdullah Efendi kendisinden mülazemet almıştır. Şeyhî'nin ifadesiyle, birkaç medresede görev

³ Bazı Türkçe divanlarda geçen Arapça atasözlerini görmek için bkz: Yazar 2007.

yaptıktan sonra 40 akçe medreseden mazul iken 1112/1701 yılında Dil-Figâr Medresesi'nde Seyyid Abdü'lmu'tî Efendi'nin yerine müderris olmuştur. 1117/1705 senesinde Yakup Paşa Medresesinde müfettiş kâtibi Ahmet Efendi'den boşalan göreve getirilmiştir. 1118/1707 yılında Uşşâkî Mehmed Efendi'nin yerine Pertev Paşa Medresesi'ne tayin olmuştur. Bundan sonra, 1120/1708'de Şeyhî Mehmed Efendi'nin yerine Mimâr Sinân Medresesi, 1122/1710'da Atâ Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi yerine Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi, 1126/1714 tarihinde Dersiâm Mustafâ Efendi yerine Küçükçekmece'deki Abdüsselâm Medresesi, 1129/1717'de Semenderli Mehmed Efendi'nin yerine Efdalzâde Dârü'l-imâresi'nde müderris olarak görev yapmıştır. Aynı senenin Ramazan ayında sâbık Şeyhülislam İsmâîl Efendi'nin oğlu Lütfullâh Efendi yerine Semâniye Medreseleri'nde görev almıştır. Bir sene sonra yine Ramazan ayının başlarında misafir olarak bulunduğu Edirne'de vefat edip burada gömülmüştür. (Rababa 2013: 24-25)

Şeyhî, Kudsi Efendi'nin çeşitli ilimlerde, bilhassa Arapça ilimlerinde kendisini iyi yetiştirdiğini, şiir ve nesirde çağdaşları arasında dikkat çeken biri olduğunu, Kudsi mahlası ile şiirler yazdığını bildirmektedir (Şeyhî 1989: II/412). Aşağıda görüleceği üzere, Kudsi'nin üç eserinin de Arapçadan Türkçeye çeviri olması, onun Arapçaya ne denli hâkim olduğunu teyit etmektedir. Hakikaten Kudsi'nin saray şairlerinden olup olmadığı veya saraydakilere yakın olup olmadığına dair herhangi bir bilginiz yoktur. Kudsi üç eserinde Sultan III. Ahmed'i övüp eserlerini ona ithaf ettiği halde Sultan'dan bir tahsisat veya bir karşılık aldığına dair hiçbir bilgi yoktur. Yukarıdaki kaynaklarda Kudsi'nin hayatına dair yeterli malumatın olmadığı göz önünde bulundurulursa onun yaşadığı devirde çok ünlü olmayan ortalama bir âlim ve müderris olduğu anlaşılmaktadır (Rababa 2013: 25).

2. Abdullâh Kudsi'nin Eserleri

Yapılan literatür taramasında, Kudsi'ye ait dört eserin olduğu; ancak bunlardan sadece üçüne ait kayıtların bulunduğu tespit edilmiştir. Şeyhî'nin eserinde yer alan ve iki beytine yer verdiği Divançe'si henüz ele geçmemiştir. Mütercim'in eserleri şunlardır:

2.1. Divançe:

Tespit edilmeyen bu eserin nüshası veya nüshaları günümüze ulaşmamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, Kudsî'den söz eden Şeyhî, onun Kudsî mahlasıyla şiiirler söylediğini zikreder. *Osmanlı Müellifleri'*nde de "Dîvânçesi gayr-ı matbu'dur." diye zikredilerek kaynaklarda Kudsî'nin basılmayan bir divançesinin var olduğuna işaret edilmiştir. Şeyhî'nin Kudsî Divançesi'nden aldığı şu iki beyit elimizdeki kayıtlı ilk örneklerdir. Buradaki örneklerde şairin klasik şiiir geleneğine ait kültüre hâkim olduğunu anlayabiliriz:

Tâb-ı zülfüñle dili şem'-i şeb-efrûz idelim
Çıkarup şubha şebi işret-i nevrûz idelim

Nakş-ı şî're çalısup nâmumuzu ey KUDSÎ
Sözünü hâme ile şâ'ir-i zer-düz idelim (Tahir Bey 1914: II/387)

2.2. Tercüme-i Tibrül-Mesbûk fimâ Yahtâcüne İleyhi'l-Mülûk.

Ebû Abdullâh Muhammed bin Mukaffa'a ait olduğu söylenen *Tibrül-Mesbûk fimâ Yahtâcune İleyhi'l-Mülûk* adlı siyasetnâme türündeki Arapça eserin Türkçe tercümesidir. Türkçeye çevrilen bu eserin dört nüshası vardır. Üç nüshası yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde⁴ bulunurken biri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY00365 numara da kayıtlıdır.

2.3. Tercüme-i el-Berkü'l-Yemâni fi'l-Fethi'l-Osmânî.

Kudsî'nin meşhur Arap tarihçilerinden eş-Şeyh Kutbüddîn el-Mekkî'nin (917/1511-990/1583) *el-Berkü'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî* adlı Arapça eserinin Türkçeye yapılan tercümesidir. Eserin tespit edilebilen yegâne nüshası, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4928/2 numarada kayıtlıdır. 38 varaktan oluşan bu nüsha talik bir hatla kaleme alınmış olup başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

⁴ Bu nüshalar şöyledir:

- Mısır Milli Ktp. İctimâ Türkî Talât 16: 96 yaprak, istinsah kaydı yok.
- Vatikan (Turco 328).
- Almanya (Ms.Or. Oct. 2071). 75 yaprak, istinsah kaydı yok.

2.4. Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye:

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan bu eseri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

2.4.1. Eserin İçeriği

Bazı Arapça atasözü kaynaklarından faydalanarak farklı konularda yazılmış Arapça atasözlerinin tercümesi mahiyetinde olan bu eserin iki nüshası vardır. Bunlardan biri Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde diğeri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndedir. 55 varaktan oluşan bu eser; meselleri anlamları, bağlamları ve asıl hikâyelerine değinerek tercüme ve şerh etmesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca yazıldığı dönemin dil özelliklerini tanımak bakımından önemlidir.

Çalışmamızda esas aldığımız 4928 numaraya kayıtlı Nuruosmaniye nüshasına göre Kudsî eserine hamdele ve salvele ile başlayıp adını ve mahlasını zikrederek eserin yazılış sebebini şöyle ifa etmiştir:

“Ammā ba’d, bu suķāta-çīn-i nevāle-i ‘irfān, ya’nī Kudsī-i ūikeste-cenān kūtīb-i mu’tebere-i đurūb-ı emşāl-i ‘Arabdan imām-ı fāzıl Ebū ‘Ubeyd ve niħrīr-i kāmīl Ahmed Meydanī ve ‘ālim-i ‘āmil Yūsuf Huviyyi mu’ellefātını ba’de’t-tebbu’ mebniiyun ‘alā’l-ħikāye olan đurūb-ı emşāl-i belāğat-iştīmāl-i ‘Arabdan aħz ü intihāb ve ta’mīm-i nef’ ü fā’ide için mahall-i isti’māllerini ve sebeb-i vürūdlarını lisān-ı ‘Arabīden Tūrki zebāna tercüme ve cem’ ü tedvīn idüp...” ([yz.] 4928: 1a)

Bu aktarmada verilen malumata göre Kudsî; Ebû Ubeyd'in *Kitābu'l-emsāl*, Ahmed Meydānī'nin *Mecma'u'l-Emsāl* ve Yusuf Huviyyi'nin *Ferâ'idü'l-Harâ'idi fi'l-Emsāl* adlı eserlerini inceledikten sonra bazı Arapça atasözlerini seçip kullanım yerleri ve menşelerini de beyan ederek onları Arapçadan Türkçeye çevirdiğini ifade eder. Kudsî hazırladığı bu eseri devrin padişahu III. Ahmed'e ithaf ettiğini belirtirken onu bir kasideyle de methetmeyi ihmal etmez. Kudsî, atasözü seçiminde didaktik bir tavır takındığını anlatır. Ona göre *“insana faydalı olan meselleri”* seçmek bir gerekliliktir. Sanatçının sanata bakışını yansıtan bu görüş bize önemli ipuçları vermektedir.

Görüldüğü gibi Kudsî'nin eserini bir padişahın veya herhangi birinin isteği üzerine tercüme ettiği noktasında bir malumat bulunmamaktadır.

Kudsî sadece "ta'mîm-i nef' ü fâ'ide için" yani eserin tercüme edilmesine neden olan atasözlerinden beklenen menfaati yaygınlaştırmak için bu eseri tercüme etmeye istek duyduğunu söylemekle yetinir. Kudsî, eserin tercümesi için böyle bir sebep gösterse de XVII. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan bu tip eserlerin bir ihtiyaca binaen yazıldığı ortadadır.

Eserinin yazılış nedenini çok kısa bir şekilde açıklayan Kudsî; daha sonra meseli, lügat ve ıstılah olarak tanımlayıp öneminden bahseder:

"Lafz-ı meşel fi'l-aşl kelâm-ı 'Arabda nazîr ma'nasına olup ba'de elsine-i nâsda mevridiyle ma'drûben mütedâvîl olan kelâma ıtlâk eylediler ve fâ'idesi dahı budur ki muhayyel olan nesneyi muhakkak ve ma'kül olan nesneyi mahsûs u müşâhed gösterüp tîzâh-ı kelâm u ilzâm-ı hışâm ider. Binâ'en 'alâ zâlik kütüb-i ilâhiyyede keşret-i vukû'ı ve kelâm-ı enbiyâda kemâl-i şuyû'ı vardır ve ekşerinde ba'zı vüücûhdan gerâbet olup 'Arabdan ne vech üzere istimâ' olundu ise elfâzı himâyet olunup ol vech üzere darb u isti'mâl olunur. Eger tağyîr-i elfâz olunur ise fi'l-hakîka meşel olmayup meşelden me'hûz olmuş olur." ([yz.] 4928: 3a)

Kudsî meseli daha iyi bir şekilde anlatmak için Zemahşerî ve es-Seyid eş-Şerîf'in (ö.816/1413) mesel ile ilgili fikirlerini aynen (Arapça olarak) kendi eserine aktarmaktadır.

Eserin yazılış tarihiyle ilgili elimizde kesin bir tarih yoktur; ancak Kudsî, eserini III. Ahmed'e ithaf ettiğini bildirmiştir. Dolayısıyla eserin yazılış tarihi olarak bu padişahın tahta geçtiği yıl olan 1703 ile kendi ölüm tarihi olan 1717 yılları arası gibi nispeten geniş bir dönem vardır. Tespit edilen diğer iki eserinde olduğu gibi, eserin yazılış tarihini daha dar bir zaman dilimine çekecek bilgilere ulaşılamamıştır. Hâl böyle olunca yeni bir bilgi elde edilene kadar, Tercüme-i Durûb-ı Emsâl'in 1703-1717 yılları arasında yazıldığını söylemek mümkündür. (Rababa 2013: 44)

Kudsî, bu mukaddimeden sonra derlediği meselleri Arapça harflerinin sırasına göre tasnif etmektedir. Eserde toplam 120 mesel alfabetik olarak sıralanıp tercüme edilmiştir.

2.4.2. Eserde Geçen Mesellerin Kaynakları

Bilindiği gibi Arap meselleri aslında diğer milletlerin atasözleri gibi belli bir kaynaktan çıkıp zamanla yaygınlaşarak mesel haline gelmiş ve halka mal olmuştur. Günümüze kadar gelen mesellerin bazılarının kaynağı bilinirken bazıları da bilinmemektedir. Eserde geçen Arap atasözlerine bakıldığında bunların Kur'ân, hadîs, hâdise, teşbih, kıssa, hikmet ve şiir olmak üzere yedi kaynaktan doğduğu görülmektedir.

"أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْخَطْبِ"⁵ meseli, aslında Kur'an-ı Kerim ayetlerinden türetilmiş bir meseldir. Eserde Kur'an'dan doğan başka meseller yoktur. "كُلُّ الصَّيِّدِ فِي جَوْفِ الْفِرَاءِ",⁷ "مَنْ صَدَقَ اللَّهُ نَجَا",⁶ "أَفْرَحُ بِفَتْحِ حَيِّبٍ أَمْ بِقُدُومِ جَعْفَرٍ"⁸ hadisten doğan bu meseller ve benzeri aslında Hz. Peygamber'e ait hadislerdir.

"تَسْمَعُ",¹¹ "إِنَّ عَدَا لَنَاظِرَهُ قَرِيبٌ",¹⁰ "إِنَّ الْعَصَا فُرَعَتْ لِذِي الْجُلْمِ",⁹ "إِنَّ الرَّثِيئَةَ تَقْتُلِي الْغَضَبَ" gibi hâdiseden doğup yaygınlaşan bu meseller ve benzeri aslında meydana gelen bir olayın sonunda söylenen sözlerdir.

⁵ Odun taşıyıcısından daha fazla kayıpta olan.

⁶ Hayber'in fethine mi yoksa Cafer'in gelmesine mi sevineyim? Türkçedeki karşılığı: Körün istediği bir göz, ikisi olursa ne söz.

⁷ Allah'ın huzurunda doğru davranan kurtulmuştur. Türkçedeki karşılığı: Allah doğrunun yardımcısıdır.

⁸ Bütün avlar, avlanan yaban eşeğinin yanında hiçtir. Türkçedeki karşılığı: El elden üstündür.

⁹ Bir hoşmerim ikramı öfkeyi dindirir. Türkçedeki karşılığı: Yarım elma, gönül alma.

¹⁰ Asâ(Baston) akıllı kimse için vuruldu. Türkçedeki karşılığı: Arife bir işaret yeter.

¹¹ Bekleyenler için yarınlar çok yakındır.

¹² Mu'aydi hakkında anlatılanları dinlemen, onu görmenden daha iyidir. Türkçedeki karşılığı: Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

¹³ Onu Sinimmâr'in cezasıyla cezalandırdı. Türkçedeki karşılığı: Besle kargayı oysun gözünü.

"إِنَّ الْبَلَاءَ مُوكَّلٌ بِالْمَنْطِقِي" ¹⁴, "إِنَّ مِنْ جُنُودِ اللَّهِ الزُّيْدَ" ¹⁵, "إِذَا جَاءَ الْقَدْرُ عَثِيهِ الْبَصْرُ" ¹⁶ gibi hikmetten doğan bu meseller ve benzeri aslında bilgin ve filozof veya sa-habelerden biri gibi seçkin insanların mesel haline gelen sözleridir.

"رُبَّ أَخٍ لَكَ لَمْ تَلِدْهُ أُمَّكَ" ¹⁷, "أَخْطَبُ مِنْ سَحْبَانَ وَائِلٍ" ¹⁸, "نَصُدُّ الْكَاسَ عَنَّا أُمَّ عَمْرِ" ¹⁹, "رُضِيْتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالسَّلَامَةِ" ²⁰, "أَسْمِنُ كَلْبَكَ يَا كَلْبُكَ" ²¹ gibi bu meseller ve benzeri aslında şiiir olarak söylenip zamanla mesel haline gelen sözlerdir.

"أَنْدُمُ مِنَ الْكُسْعِيِّ" ²², "أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبٍ" ²³, "أَجُودُ مِنْ خَاتِمٍ" ²⁴ gibi teşbihten doğan bu meseller ve benzeri ise aslında ef'al min vezniyle başlayan sözler demektir.

"أَبْطَأُ مِنْ غُرَابِ نُوحٍ" ²⁵, "تَفَرَّقُوا أَيُّدِي سَبَا" ²⁶, "طَارَتْ بِهِ الْعُنُقَاءُ" ²⁷ gibi kıssadan meydana gelen bu meseller ve benzeri daha çok peygamberlerin kıssaları ve Cahiliye döneminde cereyan eden savaşların hikâyeleri ile ilgili söylenen mesel şeklindeki kısa sözler kastedilir.

2.4.3. Eserdeki Mesellerin Konusu ve Zamanı

Kudsî'nin eserinde geçen meseller konu bakımından aile, cömertlik, yiğitlik, belagat, kaza ve kader, kanaat, akıllılık, çalışkanlık, tembellik, güzel ahlak, çirkin davranışlar, aldatma, aptallık ve kaybetmek gibi başlıklara ayrılabilir.

¹⁴ Eğer kaza gelirse göz görmez olur. Türkçedeki karşılığı: Akacak kan damarda durmaz.

¹⁵ Allah'ın askerlerinden biri tereyağıdır.

¹⁶ Şüpheşiz (başta gelen) belanın sebebi dildir. Türkçedeki karşılığı: Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.

¹⁷ Ümmü Amr kadehi bizden esirger.

¹⁸ Sehbân bin Vâil'den daha güzel ve etkili konuşan .

¹⁹ Senin annenin doğurmadığı bir kişi sana kardeş olabilir.

²⁰ Ganimetten vazgeçip selamete (kurtuluşa) razı oldum .

²¹ Besle köpeğini, seni yesin. Türkçedeki karşılığı: Besle kargayı oysun gözünü.

²² Hâtim'den daha cömert.

²³ Eş'ab'dan daha tamahkar.

²⁴ Küsaî'den daha pişman. Türkçedeki karşılığı: Bin pişman olmak.

²⁵ Anka kuşu onu kapıp götürdü. Türkçedeki karşılığı: Yel üfürdü, su götürdü.

²⁶ Paramparça oldular. Türkçedeki karşılığı: Çil yavrusu gibi dağıldılar.

²⁷ Nûh'un kargasından daha yavaş.

Hakikaten Arap atasözlerini derleyen eski kaynaklarda daha çok Cahiliye, İslamiyet ve Emevî dönemlerindeki atasözlerine yer verilirken Abbâsî dönemindeki atasözlerine çok az değinilir²⁸. Kudsi de o eserlerde olduğu gibi daha çok Câhiliye, Erken İslam, Emevî dönemlerinde ilk defa söylenmiş olan atasözlerini seçmiştir. Kudsi'nin seçtiği mesellerden 68'i Cahiliye, 19'u erken İslâm, 23'ü de Emevî dönemine aitken sadece biri Abbâsî dönemine aittir. Kudsi'nin başvurduğu kaynaklarda Abbâsî dönemine ait meseller de bulunmaktadır; ancak bunların hikâyelerine pek yer verilmez. Dolayısıyla Kudsi'nin bu döneme ait sadece bir mesele yer vermesinde, eserinin girişinde ifade ettiği "hikâyesi olan" meselleri seçme gayretinin etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir. "الصَّيْفُ ضَيَّعَتِ اللَّبَنُ"²⁹, "مَنْ" ³⁰ "صَدَقَ اللَّهُ نَجَا" ³¹ "أَمْكُرًا وَأَنْتَ فِي الْحَدِيدِ" ³² gibi bu meseller sırayla Câhiliye, Erken İslam, Emevî dönemlerine aittir. Abbâsî dönemine ait tek mesel ise şudur ³³ "أَخْصَبُ مِنْ صَبِيحَةِ لَيْلَةِ الظُّلْمَةِ"

2.4.4. Mütercimın Eserdeki Metodu

Kudsi, meselleri çevirirken öncelikle ele aldığı meselin metnini kırmızı renkle belirginleştirmiştir. Bazen de bazı meselleri harekeli yazmıştır. Eserindeki meselleri 28 harfli Arap alfabesine göre tertip ederek 28 bölüm oluşturmuş, her yeni bir bölüme geçişi "نِكْرُ مَا يُصَدَّرُ بِأَل..."³³ gibi ifadelerle belirtmiştir. Eserin her bölümdeki mesel sayısı değişiklik göstermektedir. Bazı bölümlerde 10'dan fazla mesel bulunurken bazı bölümlerde sadece bir mesel bulunmaktadır. Mesela elif harfinde 19, gayn harfinde ise sadece bir mesel vardır.

²⁸ Cahiliye ve ilk İslami dönemdeki Arapça, hemen hemen diğer dillerden hiç etkilenmediği ve saf fasih Arapça diyebileceğimiz bir devre denk gelmektedir. Arap mesel derleyicileri, özellikle bu dönemdeki mesellere çok önem vermişlerdir. Fakat, Arapçanın ciddi oranda yabancı dillerden etkilendiği ve diğer dillerden birçok kelime aldığı düşünülen Abbâsî dönemindeki mesellere, çok daha az önem verdikleri görülür.

²⁹ Yazın sütü kaybetmiştin. Türkçedeki karşılığı: Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye.

³⁰ Allah'ın huzurunda doğru davranan kurtulmuştur.

³¹ Hile mi? Halbuki sen demirdesin.

³² Karanlık gecenin sabahından daha verimli.

³³ ... harfiyle başlayan meseller.

Meydânî ve Huvîyyî eserlerinin her bâbında önce mücez meselleri³⁴ daha sonra "ef'al min"³⁵ vezinli olan meselleri yazmak gibi bir sistemi izlemiştirlerdir. Bu kaynaklardan faydalanmakla birlikte Kudsî'nin ise böyle bir sistemi izlediğini söylemek güçtür. Nitekim "حاء, طاء, فاء, كاف" gibi bazı bâblarda önce mücez meselleri ardından "ef'al min" vezinli meselleri çevirirken "حاء, صاد, نون" gibi bâblarda ise önce "ef'al min" vezinli meselleri daha sonra mücez meselleri çevirmiştir. "باء, تاء, جيم, شين, عين" gibi bâblarda ise mücez meselleri ardından "ef'al min" veznindeki meselleri sonra yine mücez meselleri karışık bir şekilde yazmıştır. Ayrıca "الف, دال, ذال, راء, سين," gibi bâblarda sadece mücez meselleri çevirirken "طاء, قاف, لام, ميم, هاء, ياء" gibi bâblarda sadece mücez meselleri çevirmemiştir. Aynı şekilde "تاء, زاي, ضاد," gibi bâblarda "ef'al min" veznindeki meselleri tercüme ederken mücez meselleri tercüme etmemiştir.

Kudsî, eserinin önsözünde mesellerin kullanım yerleri ve söyleniş sebeplerini çevirmek istediğini "...*maḥall-i isti'mâllerini ve sebeb-i vürûdlarını lisân-ı Arabîden Türkî zebâna tercüme ve cem' ü tedvîn idüp...*" ifadeleriyle belirtir. Bu ifadelerine uygun olarak mümkün mertebe eserine aldığı mesellerin kullanıldığı yeri ve söyleniş sebebini açıklar. Ancak eserdeki bazı mesellerin söyleniş sebebini anlatırken kullandıkları yerleri anlatmamıştır. Aynı şekilde bazı mesellerin kullandıkları yeri söylemiş, ancak söyleniş sebebini bildirmemiştir. Böylece Kudsî, söylediği yöntem tam olarak uymamıştır.

Mesela, "رُبَّ أَخٍ لَمْ تَلِدْهُ",³⁶ "تَسْمَعُ بِالْمَعْيَدِيِّ حَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ",³⁷ "مَنْ صَدَقَ اللَّهُ نَجَا",³⁸ "مَا أَرْخَصَ الْجَمَلُ لَوْلَا الْهَيْزَةُ",³⁹ "أَطْمَعُ مِنْ أَشْجَبِ",⁴⁰ gibi mesellerin sadece söyleniş sebeplerini açıklamaktadır. Genelde Kudsî bu meseller için "*bu meşelüñ maḥall-i isti'mâli beyne'n-nâs ma'rûfdur*" şeklindeki ifadeyle bunların kullanılış yerlerinin insanlar tarafından bilindiğini söylemiştir.

³⁴ Kısa ve özlü meseller.

³⁵ "Ef'al min" vezniyle başlayan meseller.

³⁶ Allah'ın huzurunda doğru davranan kurtulmuştur. Türkçedeki karşılığı: Allah doğrunun yardımcısıdır.

³⁷ Mu'ayydî hakkında anlatılanları dinlemen, onu görmenden daha iyidir. Türkçedeki karşılığı: Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

³⁸ Annenin doğurmadığı bir kişi sana kardeş olabilir.

³⁹ Kedi olmasaydı deve ne kadar ucuz olacaktı!

⁴⁰ Eş'ab'dan daha tamâhkar.

رَضِيْتُ مِنْ " " جَجَجَعَةً وَلَا أَرَى طِخْنًا" ⁴² "إِنَّ ذَهَبَ عَيْرٌ فَعَيْرٌ فِي الرِّبَاطِ" ⁴¹ "أَلْقَى دَلُوكَ فِي الدَّلَاءِ " ⁴⁴ "الغَنِيمَةَ بِالسَّلَامَةِ" ⁴⁵ "طَالَعَ يُعُودُ كَسِيرًا" gibi mesellerin söyleniş sebeplerini söylemeden sadece kullanım yerlerini anlatmıştır. Bu bağlamda, *Terceme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye'de* hikâyesi verilen mesellerin sayısı 12, kullanıldıkları yer söylenen mesellerin sayısı ise 9'dur. Diğer 99 meselin ise hem söyleniş sebepleri (hikâyesi veya menşei) hem de kullanıldıkları yerlerin açıklandığı görülmektedir. Kudsî bu 99 meselin genel olarak önce kullanıldıkları yerleri daha sonra söyleniş sebeplerini vermiştir.

Kudsî, eserinde genellikle atasözlerinin kullanım yerlerini beyan ederken "...kimesne hakkında *darb* olunur, ...dığı *vakt* *isti'mâl* olunur, ...diyecek *yirde* *isti'mâl* olunur, ...dığı *vakt* *darb* olunur, ... *makâm*da *isti'mâl* olunur,...*mağallinde* *isti'mâl* olunur," gibi belli terkipler kullanmıştır. Atasözlerinin söyleniş sebeplerini (hikaye veya menşelerini) beyan etmek istediğinde ise "*Aşlı budur ki, Sebeb-i vürudı budur ki., ...nin nakli üzere, ri-vâyet olunur ki,*" gibi belli ifade kalıplarını seçmiştir.

Kudsî, mesellerde veya mesellerin hikâyesinde yer alan kimi anlaşılması zor ve "garip" kelimeleri açıklamıştır ki bazı açıklamalar kaynak metinde yer almaktadır. Kudsî bunu, metin içi ve metin dışı olmak üzere iki şekilde yapmıştır. Birinci şekilde yapılan açıklamalar metin içinde başka bir ifadeyle metnin bir parçası olarak verilmiştir. Bu metin içi anlaşılması zor veya garip kelime açıklamalarının bir kısmı Türkçeye tercüme edilirken bir kısmı ise tercüme edilmeden kaynak metinde olduğu gibi Arapça olarak alıntılanmıştır.

"*الرَّثِيئَةُ*" kelimesi şöyle açıklanmaktadır. "*Leben-i hâmiż ile leben-i hulv ikisi maħlûṭ olsa reş'pe dirler...*" (5b).

⁴¹ Kovanı diğer kovaların arasına at (yani tembellik etmeden diğer insanlar ile çalış).

⁴² Bir eşek giderse yerine başka eşek gelir.

⁴³ Değirmenin sesini (işitiyorum) fakat ortada un yok. Türkçedeki karşılığı: Çakar almaz,atar varmaz..

⁴⁴ Ganimetten vazgeçip selamete (kurtuluşa) razı oldum.

⁴⁵ Topal olan ayağı kırık olanı ziyaret eder.

⁴⁶ Bir hoşmerim ikramı öfkeyi dindirir. Türkçedeki karşılığı: Yarım elma, gönül alma.

“أَعَنْ صَبُوحٌ تُرْقُقُ”⁴⁷ meselindeki “صَبُوحٌ” kelimesi şöyle anlatılmaktadır. “*Şabûhdan murâd Şabâhî içilen nesnedür ahşam için nesneye gabûh didükleri...*” (10a).

Tercüme edilmeden olduğu gibi aktarılan Arapça açıklamalar için ise şu örnek verilebilir:

Kudsî, “إِنَّ عَدَا لَنَاظِرَهُ قَرِيبٌ”⁴⁸ meselinin hikâyesinin sonunda “تَحْقِيقُ” kelimesini başlık olarak yazıp hikâyede bulunan “الغَرِّيِّينَ” kelimesini Arapça olarak şöyle şerh etmektedir: “الغراء الذي يُلصَقُ به الشيء يكون من السمك إذا فَنَحَتْ العين قَصْرَتَ وإن كَسَرْتَ مَدَدْتَ تقول منه عَرُوْتُ الجِلْدَ [أي] أَلصَقْتُهُ بالغراء. وقوسٌ مَغْرُوءٌ ومَغْرِيَةٌ أَيْضًا حكاة ابن السبكيِّ ومثل العَرَبِ أَدْرَكْنِي ولو بأحدِ المَغْرُوءِينَ [أي] بأحدِ السَّهْمِينَ وَقَالَ تَعَلَّبَ وَالغَرِّيَّانِ وَهُمَا بِنَاءِانِ طَوِيلَانِ يُقَالُ هُمَا قَبْرُ مَالِكٍ وَعَقِيلٌ نَدِيمِي جَذِيمَةُ الأَبْرَشِ وَسُمِّيَا الغَرِّيِّينَ لِأَنَّ النُّعْمَانَ بنَ المُنْذِرِ كَانَ يُغَرِّيهِمَا بَدَمَ من يَقْتُلُهُ إِذَا حَرَجَ مِنْ يَوْمِ بُؤْسِهِ.” (10a).

İkinci şekilde yapılan açıklamalar ise metin dışında derkenar olarak yer almaktadır. Kudsî bazı mesellerdeki anlaşılması zor ve garip kelimelerin açıklamalarını bu derkenarlarda yapar. Genellikle kısa olan bu tür açıklamaların tamamı, Arap sözlüklerinden aynen alınıp kastedilen kelimenin hemen yanına yazılmıştır. Mesela: “أَتَأْتِكَ بِحَايِنٍ رَجُلَاهُ”⁵¹ meseli anlatılırken hemen yanına “حَايِنٌ” kelimesi kısa bir şekilde açıklanıp bu

⁴⁷ Bu sözünle zarif bir şekilde sabûh (sabah içilen şey) istyorsun (değil mi?). Türkçedeki karşılığı: Adamın ağızını büzmesinden Ömer diyeceği bellidir.

⁴⁸ Bekleyenler için yarınlar çok yakındır.

⁴⁹ Bir konu inceleme.

⁵⁰ “الغراء” balıktan elde edilen ve bir şeyleri yapıştırmaya yarayan tutkal türü bir maddedir. Eğer ğayn harfini fetha ile okursan harekeyi kısaltırsın ve onu kesre ile okursan harekeyi uzatırsın, böylece şöyle dersin “عَرُوْتُ الجِلْدَ” yani onu tutkalla yapıştırdım. İbnü's-Sikkî de “قَوْسٌ مَغْرُوءٌ وَمَغْرِيَةٌ” (boyanan yay) demiştir. Şu Arap meseli buna örnektir: “أَدْرَكْنِي ولو بأحدِ المَغْرُوءِينَ” yani iki oktan birisiyle bile olsa beni kurtar, Şaleb de “الغَرِّيَّانِ”ın iki uzun bina olduğunu, bu iki binanın, Cezîmetü'l-ebreş'in arkadaşları olan Mâlik ve 'Akîl'in mezarlarına denildiğini söylerken bu iki mezarın “الغَرِّيِّينَ” diye adlandırılmasının sebebinin, Nu'mân bin Münzir'in bu's (kötü) gününden çıkınca öldürdüğü adamın kanyla bu mezarları boyamasından dolayı olduğunu belirtir.

⁵¹ Ahmak sana keni ayağıyla geldi.

açıklamanın kaynağı Cevherî olarak kaydedilmiştir. Bahsi geçen kelimenin açıklaması şöyledir: “الْحَيْنَ بِالْفَتْحِ الْهَلَاكُ، يُقَالُ حَانَ الرَّجُلُ أَي هَلَكَ” (7b) .

Yine “أَفْرَاحٌ رَوْعٌ”⁵³ meselinin hikâyesi anlatılırken hikâyede “نبع” kelimesi geçince hemen yanında *Kâmûsi'l Muhît* kaynak gösterilerek şu şekilde açıklanmaktadır: “النَّبْعُ لِلْقَيْ وَالسَّهَامِ، يَنْبُتُ فِي قَلَّةِ الْجَبَلِ”⁵⁴ (8b).

Kudsî bazen de “أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبِ”⁵⁵, “أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطْبِ”⁵⁶, “أَحْمَقُ مِنْ جُحَا”⁵⁷, “أَخْلَمُ مِنْ”⁵⁸, “أَكْفَرُ مِنْ جَمَارٍ”⁵⁹ gibi “ef'al min” şeklindeki olan meselerde geçen bazı isimlerden kısa bir şekilde bahsetmektedir. Mesela “أَخْلَمُ مِنْ”⁵⁸ meselindeki isimden şöyle bahseder: “mezburuñ ismi Şahr bin Kay-sü't-temîmü'dür, künyesi Ebü'l-baħrdur lâkin ayağında bir miqdâr i'vicâc olmağla Ahnef diyü laqab olup bir ħalîmü't-ṭab' vesîmü'l-ḳalb kimesne idi” (21a).

2.4.5. Eserden Bir Örnek

Burada konuyu bitirmeden önce Kudsî'nin eserinden bir örnek vermekte yarar vardır:

أَجُودٌ مِنْ حَاتِمٍ

(Evedu min Hâtim)⁶⁰

"Bu meşelüñ maħall-i isti'mâli ve mezbûr Hâtimüñ menâķıb-ı keşîresi beyne'n-nâs ma'rûfedür. Lâkin cümle-i menâķıbdan biri budur ki bir vaķtde yalñızca 'Aneze diyârına 'âzim olup eṣnâ-yı râhda bir esîr bunu

⁵² Hayn feth ile ölüm demektir, denir ki Hâne'r-recülü yani adam öldü.

⁵³ Korkun dindi.

⁵⁴ “النَّبْعُ” dağlarda yetişip ondan yay ve oklar yapılır.

⁵⁵ Eṣ'ab'dan daha tamahkar.

⁵⁶ odun taşıcisından daha fazla kayıpta olan.

⁵⁷ Cuḫâ'dan daha ahmak.

⁵⁸ Ahnef'den daha yumuşak huylu .

⁵⁹ Himâr'dan daha kâfir.

⁶⁰ Hâtim'den daha cömert.

görüp yâ Hâtim ben bu diyârda bir kimesnenüñ esîriyem ammâ esîrlik cānuma kār itdi didi. Hâtim dañı yâ esîr ben bunda sebük-bār geldüm yanumda bir nesnem yokdur ammâ hoş imdi çünkü nāmımı yād itmiş olduñ benüm dañı zimmet-i himmetime seni tañlıs itmek lâzım geldi diyüp esîr-i mezbûruñ şāhibin bulup behāsını kaç' idüp ve kendi esîrünü yirine kalup sebîlin tañliye eyledi ba'de şemen-i mañtû'ı getürüp şāhibine teslîm idüp kendi dañı ħalāş oldu. 17b"

Sonuç

Hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olamadığımız Abdullah Kudsî, özellikle tercüme sahasındaki yetkinliğiyle dikkat çekmektedir. Eserlerinden anlaşıldığı ve kaynakların verdiği bilgilere göre O'nun ciddi bir Arapça bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ele geçen üç eserinin Arapçadan tercüme olması da bu bilgiyi teyit etmektedir. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan Kudsî, özellikle nesir sahasına katkıda bulunmuştur. Kaynaklar, şiir yazdığı ve bir Divançe tertip ettiğini söylese de böyle bir eserine henüz ulaşamamıştır.

Kudsî'nin Terceme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye adlı eseri, III. Ahmed'e sunulmuş bir atasözü kitabıdır. Eser, Arap alfabesine göre sıralanmış 28 bölüm ve 120 meselden oluşmaktadır. Kudsî, eserde belli bir yöntem uygular. Buna göre önce, seçtiği Arapça meselin aslını farklı bir renkle -kırmızı- ve harekeli olarak verir, daha sonra bu meseli tercüme eder. Meselin kaynağı ve hikâyesi varsa mutlaka bundan bahsederek teferruatlı izahta bulunur. Aynı zamanda meselde geçen bazı kelimelerin etimolojisi hakkında bilgiler veren Kudsî, kendi üslubunca benzer eserlerden farklı bir yapı ortaya koymak istemiştir.

Kudsî, mesellerin kaynağı ve kullanım yerleri üzerinde de durmuş bunları özellikle belirtmiştir. Buna göre Terceme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye'deki mesellerin kaynağına bakıldığında Kur'ân, hadîs, hâdis, teşbih, kıssa, hikmet ve şiir olduğu; bunların da Cahiliye, Erken İslam, Emevi ve Abbasi dönemine ait oldukları tespit edilmektedir.

Konu bakımından meseller incelendiğinde aile, cömertlik, yiğitlik, belagat, kaza ve kader, kanaat, akıl, çalışkanlık, tembellik, güzel ahlak, çirkin davranışlar, aldatma, aptallık ve kaybetmek gibi çeşitli temalar görülmektedir. Kudsî, şerh ve derkenar açıklamalarıyla ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Eserin mukaddime bölümünde müellifin “didaktik duruşu” çok net olarak anlaşılmaktadır. Mesellerin “fayda” bakımından tasnif ve tercüme edildiğini belirten Kudsî, bu tavrını işleyişte de ortaya koymuştur. Terceme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye, bu yönüyle sadece bir tercüme değil, aynı zamanda bir telif kimlik de kazanmıştır. Eserin tercüme ve şerhinde dikkatli davrandığını söyleyen Kudsî, ciddi bir iş yaptığının farkındadır. Konuyla ilgili literatüre vakıf olan müellifin, özellikle bazı Arap âlimlerini örnek aldığı görülmektedir. Zemahşerî ve Seyyid Şerîf’i örnek alması, O’nun bu anlayışının bir sonucudur. Kudsî’nin eseri, Türk edebiyatında Arapça mesellerin kullanılmasını inceleme ve anlama yolunda önemli bir kaynaktır.

Kaynaklar

- ABDULLÂH KUDSÎ, *Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-ı Arabiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 4928: 55. vr, 1^a-55^a.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (II cilt) İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- ASKERÎ, Hasen (1988), *Cemheretü’l-Emsâl*, (II cilt), Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- BEGENMEZ, Nuh Mustafa (2013), *Atasözlerinde Günlük Hayat*, Yüksek Lisan Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- BİRGİVÎ, Mehmed Riyazî, *Düstûru’l-Amel fî Durûbi’l-Emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan 110/3: 45.vr, 106^b-151^a.
- DURMUŞ, İsmâil (2004), “Mesel”, *İslam Ansiklopedisi*, XXIX, İstanbul: TDV Yayınları, 293-297.
- FÂRÂBÎ, İsmâ’il (1987), *es-Sihâh*, (VI cilt), thk, Ahmed Abdülgaffâr Attâr, Beyrut: Dâru’l-İlm.

- GÜLÜM, Emrah (2013), *XV. Yüzyılın İlk Yarısında Telif Edilen Divanlarda Atasözleri ve Deyimler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- HÂMÎD, Âsımzâde *Terceme-i mezâmînü'l-emsâl*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Edebiyat Araştırmaları 5599: 253.vr, 1^a-253^a.
- HÜSÂMÎ, Dervîş Hasan, *Tuhfetü'l-emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye 4703: 72.vr, 1^a-72^b.
- HÜSEYİN, Âli, *Ukudu'l-Ukûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 5242, 49.vr, 1^a-49^b.
- İBNÜ SELLÂM, Kâsim (1980), *Kitâbu'l-Emsâl*, thk, Abdülmecîd Katâmiş, Amman: Dârü'l-Memûn.
- NAKŞİBENDÎ, Mîrek Muhammed, *Nevâdirü'l-Emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendî 2051/2, 45.vr., 52^a-97^b.
- NÜVEYRÎ, Şihâbüddîn (2002), *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, (XXXIII cilt), Kahire: Dârül-Kütüb.
- PASAROFÇAVÎ, Hâlis İbrâhîm, *Mecma'u'l-Emsâl Düstûru'l-Acem*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İran Dili Araştırmaları 1641: 442.vr, 1^a-442^a.
- RABABA, Rabbaa (2013) *Abdullâh Kudsi ve Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye'si*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- SALİM EFENDÎ (1879), *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul: Der-saadet Matbaası.
- SÂMÎ, Şemsettin (1317), *Kâmûs-ı Türk-i*, İstanbul: Dar-ı Sa'âdet.
- ŞEYHÎ, Mehmed (1989), *Şakaik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, (V cilt) haz, Abdülkâdir Özcan, İstanbul: Çağrı yayınları.
- ŞİRÂZÎ, *Emsâl-i Acem*, Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 856: 11.vr, 11^a-23^b.
- ŞUÛRÎ, Hasan, *Ferheng-i Şuûrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3242: 605.vr, 1^a-605^b.
- TÂHİR BEY (1914), *Osmanlı Müellifleri*, (IV cilt), İstanbul: Matba'a-i Âmire. *Terceme-i Durûb-ı Emsâl*, Millet Kütüphanesi Ali Emîri, Arabî bölümü, 362: 4.vr, 77^a-80^b.
- Terceme-i Durûb-ı Emsâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 4965: 2.vr, 247^b-248^b.

- TUMAN, Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâîlî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (II cilt) haz, Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, Büro yayınları.
- YAZAR, Sadık (2007). "XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Arapça Meseller". *Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri (Ankara, 10-15 Eylül 2007)*. Ed. Zeki Dilek vd, TÜRKİYE: ICANAS, 1777-1802.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- YAZICI, Numan (2003), *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul: Rağbet yayınları.